

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FEMTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

DR. PHIL. OG THEOL., SOGNEPRÆST.

SJETTE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER G. E. C. GAD.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

1911—13.

Pietisten Henrik Langhorn

paa Kristiansø.

Af **M. K. Zahrtmann.**

I Kh. Sml. 4. R. 1. B. S. 641—53 findes gjengivet et Brev fra H. Langhorn (til Mad. Maria sl. Matthis Wulfs). Det staar der med Rette som et særligt pragtfuldt Udslag af pietisk Tænkemaade. Da Brevskriveren i øvrigt var Udgiveren ukendt, har denne maattet lade Brevets personalhistoriske Værd uoplyst¹). Der turde vel være Grund til at raade Bod herpaa, idet Brevet giver et værdifuldt Bidrag til en højt fremragende Mands Ungdomshistorie; og navnlig gennem Paavisningen heraf ville nogle Oplysninger om Brevskriveren og hans Slægt bidrage til at stille Pietismens Overgreb i end skarpere Lys.

Henrik Langhorn fødtes 1704 paa Kristiansø som Søn af Garnisonsfeltskær Peter Magnussen Langhorn (1668—1733) og hans første Hustru Ane Rasmusdatter (1667—1719). Under sit Ophold paa Landkadetakademiet blev han indlemmet i Hovedstadens pietistiske Broderskare. Fra Akademiet afgik han d. 9. April 1732 som Fændrik til Fæstningen Kristiansø, tog her, som Brevet skildrer, strax med brændende Iver fat paa at omvende hele Øens Befolkning til Pietismen og inddrog ogsaa Bornholm i sine Omvendelsesforsøg. Han blev omkring 1735 gift med den af ham vakte Kommandantdatter Johanne Hirschnack, som fødte

¹) Se dog nu Kh. Sml. 5. IV, 196 og fl. St. (s. Reg.).

ham syv Børn. Han forfremmedes d. 3. Februar 1741 til Lieutenant og døde paa Kristiansø 1744, begravedes d. 16. April. Hans Enke giftede sig d. 7. Marts 1749 med Johan Diderik Petersen, oprindeligt Sergent ved Grenaderkorpset i København, men af sin Fader, der var Borgmester i Rostock, udvirket oversendt d. 27. Maj 1744 til Arrest og Arbejde paa Fæstningen Kristiansø, hvor han uden at aflægge sine Udyder svang sig op til Garnissonsskriver og Avditør. Johanne Hirschnachs anden Mand var og blev lige saa ufrom en Synder, som hendes første Mand havde været en from Pietist.

Af Henrik Langhorns Børn blev Rasmus Peter Langhorn (1740—97) Sognepræst til Bakke, Tønstad og Gyland i Norge (D. biogr. Lex. X, 66) og Hans Ancher Langhorn (1742—90) Sognepræst til Persker paa Bornholm. Det var denne sidste, der var saa lille voxen og havde en saa mægtig Sangstemme, at Menigheden lignede ham med en Fjælstavn eller Nattergal; man kunde fra Præstegaardsstuerne høre ham messe i Kirken. Der siges, at tre af hans Børn døde i Fattighuset. Nogen nulevende Efterslægt af Henrik Langhorn er det ikke lykkedes Familiens Genealog (Jul. Bidstrup: Familien Koefoed fra Koefoedgaard, Kbh. 1887, S. 37) at paavise.

Gjennem Henrik Langhorns ældste Broder, Oberstlieutenant og Kommandant paa Rosenborg Magnus Langhorn (1690—1759) blev Slægten tæt knyttet til den danske videnskabelige Verden i det attende Aarhundredes sidste Halvdel, idet hans fire Døttre blev gift: 1. med Professor i Mathematik ved Sorø Akademi Jens Kraft (1720—65), 2. med Professor i Mathematik ved Københavns Universitet Christian Horrebow (1718—76), 3. med Sognepræst til Egeslevmagle Frederik Horrebow (1729—61) og efter hans Død med Stiftsskriver i Sjælland Ole Strøm (1726—82), 4. med Professor i Jura ved Universitetet Balthasar Gebhard de Obelitz (1728—1806).

Lieutenant Henrik Langhorns yngste Broder Jacob Fri-

derich Langhorn (1709—62) blev efter Faderens Død Garnisonsfeltskær paa Kristiansø. Han var to Gange gift og blev Fader til ti Børn, af hvilke tre Sønner slog ind paa Slægtens kirurgiske Bane. I ham fik Modstanden mod Pietisteriet paa Kristiansø sit voldsomste og krasseste Udtryk. Han var religiøst modtagelig, en flittig Kirkegænger, men ganske vist en lige saa flittig Krogæst. Pietismen var ham en Pest; og da Garnisonspræsten Thomas From (1699—1771) under hans Broders Paavirkning var gaaet over til den pietistiske Forkyndelse, holdt Feltskæren sig borte fra Altergang hos ham og udtalte endog den Mening, at han om fornødent kunde tage sig selv til Alters i sit Hjem. Saaledes gik henved et Aar; da tilskrev Præsten ham midt i Januar 1743 et haardt Fordømmelsesbrev, som ikke lod ham Ro til at sove eller spise. Han søgte Trøst i sin vanlige Kirkegang og hørte Præsten udlægge Bryllupet i Kana i en haard Straffetale mod Fylderier og Drukkenskab og forklare, at den Vin, som blev til overs fra Gildet, skulde Brudefolket have som en Herrens Skænk til at sælge. Denne Tale gav senere Feltskæren Lejlighed til at udtale sig dadlende om Præsten, der selv i sin Tid som Øens Købmand havde øget sin Præsteløn ved at handle med Vin og Vadmel, og da ikke lastet en fuldgod Rus, skønt Feltskærsvenden var mødt dinglende og unyttig til sin Dont.

Nogle Dage derefter, d. 1. Februar, sad Feltskæren paa Kroen. Adjudanten kom til, og denne skildrede senere som Vidne for Krigsretten følgende Stykke Kroliv: »Kom jeg paa Kroen, og blev talt om en Text af Pauli Skrivelse til de Efeser, hvorpaa jeg tog Bibelen og vilde kaste den op, — hvorpaa Feltskæren sagde: Paulus var en Hundsvot, og dersom han var til Stede endnu, da burde han have Stryg, — hvortil jeg svarede: det skal Han ej sige, Hr. Feltskær, han har skrevet mange opbyggelige Ting, som vi burde rette os efter, — hvortil Feltskæren svarede: det nægter jeg ikke, — og blev ej mere talt derom«. Denne drastiske Skildring udfylder og fuldstændiggjør, hvad der

andet Steds fra (i Kh. Sml. 3. R. 1. B. S. 558) er kommet frem om Kroliv under Pietismen, da man aabenbart havde lige nær til Bibelen og til Øllet.

Hjemkommen fra Kroen traf Feltskæren sin unge Hustru ene med Feltskærsvenden ude i Barakken. Nu rasede Alkoholismens og Skinsyggens samlede Gift i hans Sind. Han foer op paa Fæstningsmuren, kaldte sig Hanrej og vilde styrte sig i Havet. Han skældte ud paa Præsten: »Den sorte Hund, den Kanalje! han er Skyld i al min Ulykke, han har fordømt mig; derfor om jeg kommer et Aar før eller siden i Helvede, er lige meget, da jeg dog skal være i Helvede.« Da hans Broder kom til, raabte han til denne: »Du er en Pietist, du er ikke min Broder, du har instigeret Præsten til det Brev, hvorudi han har fordømt mig til Helvedes Pøl og Pine; det har du Skyld i og ingen anden«; og han vilde kaste Sten paa ham, Broderen lod da det tilkaldte Vagtmandskab bære Feltskæren hjem til dennes Bolig.

Men Lieutenant Henrik Langhorn lod det ikke blive herved. Den næste Dag nedskrev han en Klage over sin Broders Selvmordsforsøg med mere Ugudelighed og fik dernæst Præsten Thomas From til at affatte en lignende Klage til Kommandanten, som herefter maatte lade optage et Krigsretsforhør. Forsædet i dette førte Garnisonskapitajn Casper Henrik Stiboldt, hvis pietistiske Sindelag skinner stærkt frem i de stillede Spørgsmaal. Da Kromanden Alexander Schiønnings Konesøster, Margrete Lindegaard, som Vidne ikke véd synderligt ondt at sige Feltskæren paa, stiller saaledes Retten hende det Spørgsmaal, om Drukken-skab, Guds Fortørnelse med Eder og Bander, Slagsmaal og Klammeri kunde holdes for en Ros og Menigheden til Opbyggelse, og ikke meget rettere kunde kaldes en Forargelse, som Menigheden burde tage sig af. Om sit Forhold til Præsten oplyste Feltskæren, at han havde ønsket at blive ret forenet med Præsten og havde mere at tale med ham om, før han vilde gaa til det hellige Sakramente, havde og én

Gang været ved Præstens Dør, men strax var et andet Sind kommet paa ham fra den onde. Imidlertid sluttedes Sagen med, at Feltskæren for Retten højtideligt afbad sine Forseelser og lovede, næst Guds Aands Bistand, herefter at forbedre sit Liv og Levned. Paa Forespørgsel udtalte de to fromme Indklagere, at de overdrog Sagen til Øvrighedens Afgjørelse og var dermed til Freds.

Henimod Aarets Slutning bragte en ny Rus atter Feltskær Langhorn for Krigsretten. I Fuldskab og pint af Skinsyge havde han truet sagesløs Mand med blottet Kaarde, maaske ogsaa undsagt ham paa Livet og sat sig op imod Vagtmandskabet, da dette kom til Stede og tog ham i Arrest. Krigsretten, denne Gang under Forsæde af Kommandanten selv, den gamle Søofficer Friderich Neuspitzer, fandt, at det hele var en af Tidens sædvanlige Ruse, og løslod Lille Juleaften Feltskæren af Arresten. Hertil kunde imidlertid Præsten Thomas From ikke tie. Han trængte ind paa Kommandanten med mundlige Forestillinger om det uforsvarlige i at lade Feltskæren gaa løs, især da denne Anden Juledag i en ny Rus skulde have undsagt Præsten. Han fik herved Neuspitzer til at nedsætte en stor Krigsret i Sagen, og den dømte d. 27. Januar 1744 Feltskær Langhorn for Udfordring til Duel, for Ulydighed mod sine Overordnede og for Fremturen i Drukkenskab og Ondskab til at halshugges og begraves i Galgebakken.

Da denne Dom kom vandrende ind til Admiralitetet, maatte dette under Greve Frederik Danneskiold-Samsøes Forsæde tilstaa »ikke at have sét en mere ugrundet, haard og tillige lovstridig Omgang og Dom end denne«; langt fra Udfordring og Duel var det hele kun Drukkenskab og Klammeri; Feltskæren havde allerede bødet nok ved efter Domfældelsen at hensidde som dødsdømt Fange i Bolt og Jærn; nu burde hans Dommere bøde. Admiralitetet fandt Anledning til at udtale en skarp Dadel over Præsten Hr. From, »der melerte sig i en ham uvedkommende Sag og gjorde Beskyldinger, han ikke skriftligt vilde vedstaa«.

Efter Admiralitetets Indstilling kuldcastede Kristian den Sjette d. 18. April 1744 ganske Dommen og ikendte de letsindige Dommere Tab af to Maaneders Lønning.

Her maa det være nok talt om denne Krigsretssag. Dens Hovedperson var Feltskæren, og i vor lægevidenskabelige Presse, i Dansk Kliniks Festskrift til Julius Petersen d. 29. December 1910, S. 85—100, er den nyligt blevet udførligt skildret. Til denne Skildring, som viser, hvorledes stridige Strømninger i dansk Samfundsliv brydes i krappere Hvirvler end andet Steds ved at tvinges hinanden i Møde inden for Fæstningen Kristiansøs 25 Hektarer, kan derfor her henvises. I de to Brødre Langhorn er Pietismen og den Modstand, den vakte, ret typisk levendegjorte; og Retsforhandlingerne kaste Lys over det pietistiske Røre paa Kristiansø. I fulde atten Aar overlevede Jacob Friderich Langhorn sin Broder og sin Dødsdom, stadigt som Garnisonsfeltskær paa Kristiansø.

Foruden disse Helbrødre havde nu Lieutenant Henrik Langhorn en Stifbroder, som han i det tidligere i Kh. Sml. gjengivne Brev nævner sin Halvbroder P. Ancher. Hvem var da vel denne P. Ancher? Ja, den gamle Garnisonsfeltskær Peter Magnussen Langhorn paa Kristiansø havde som Enkemand d. 9. Avgust 1720 indgaaet nyt Ægteskab med Johanne Kofoed (1679—1762), Enke efter Østrelarskerpræsten Jørgen Ancher (1673—1718) og Moder til Peder Kofoed Ancher (1710—88), den store Retslærde, hvis Tohundredeaarssdag ifjor mindedes over hele Danmark, den ypperste Universitetslærer af alle dem, som knyttedes ind i Slægten Langhorn. Det nævnte Brev (K. S. 4. R. 1. B. S. 649) indeholder et hidtil oversét, yderst værdifuldt Bidrag til hans Ungdomshistorie.

Paa Brevets Tid — 1733 — færdedes Peder Kofoed Ancher som theologisk Kandidat paa Bornholm, hvor han endnu — eller atter — 1738 træffes i Rønne som Huslærer for sin Fætter Købmand Herman Mortensen Bohns Søn (J. A. Jørgensen: Series Pastorum, Rønne 1907, S. 126).

Henrik Langhorns selv gode og dømmesyge Stormløb mod P. Anchers »naturlige Klogskab, hans Visdoms Galenskab, hans mange Grovheder« med mere, — dette Stykke af Brevet bør efterlæses i sin Helhed, — kaste for os, som bedre skønne paa, hvad der boede i Peder Kofoed Ancher, et grelt Lys over Pietismens Overgreb. Til Held for Danmark og for Bornholm lod denne unge Mand sig ikke løbe ud af sin videnskabelige Bane.

I sit lange Brev omtaler Henrik Langhorn sin Stif-søster Elsebet Anchers Bryllup d. 31. Juli 1733 med Hr. Thomas Trojel (1702—69), da Sognepræst til Povelsker paa Bornholm og siden til Vissenbjerg i Fyen. Da denne omtales af H. Langhorn i de varmeste Udtryk, er det klart, at han betragtedes som vunden for Pietismen.

Henrik Langhorns Stilling som den første Sektfører paa Bornholm retfærdiggjør Fremkomsten af disse Oplysninger om hans Liv med Henviisning til, hvad der foreligger trykt tidligere om hans Virke. Saa meget mere, som Knud Heiberg i K. S. 5. R. 2. B. S. 161—84 har paavist, at der fra ham synes at drage sig Traade frem lige til Øens talrige Sektrørelser i vore Dage. Henrik Langhorns Optræden beredte Jordbunden eller Klippegrunden for Præsten og Lægen Andreas Agerbechs voldsomme og urolige Fremfærd under hans Præstetid paa Bornholm 1739—56; hans i Halle ind sugede pietistiske Forkyndelse bragte en Skare Agerbechianere til at fylke sig om ham. Øens verdslige Embedsstand fik ham 1756 flyttet af Vejen over til Kristiansø; den af Henrik Langhorn paavirkede Præst Thomas From byttede Kald med ham, men var ikke hans Menighed i Klemedsker vakt nok; »en blind og død Præst« blev hans Eftermæle der (nævnte Sted, S. 171). Saa tog dennes Kapellan (fra 1759) og Eftermand, den i selve Sognet fødte Jørgen Kofoed (1731—1813), paa ny kraftigt fat og førte sine Tilhængere ind i Hernhuternes Broderskab. Tyske Omløbere søgte til Klemedsker Præstegaard baade 1775 og 1798 og holdt her Brodermøder med Tilløb fra Øens andre

Sogne. Med Jørgen Kofoed, hvis Præstegjerning endte 1808, ere vi naaede ind i det sidst udløbne Aarhundrede, som af den saaledes forberedte Grund saa Sekterne mylre frem paa Bornholm, talrigere end noget andet Steds i Danmark.

Alt, alt for mange, tør vel nok siges, naar hensés til den golde Selvgodhed, den livsødende Splid, Sektvæsenet udsaar. Men jo større Splid, des stærkere Haab til den Johannes's Komme, som ud af et langt Livs Erfaring vil forkynde det eneste og evige: Børnlille, elsker hverandre!

Magnus Langhorn.

Af H. F. Rørdam.

Medens Henrik Langhorn henhørte til de agitatoriske Pietister og derfor allerede som Kadet af Zinzendorf var udset til en af Førerne for dennes Parti i København¹⁾, hørte Broderen Magnus Langhorn, der — at dømme efter hans efterladte Skrifter — ogsaa maa betegnes som Pietist, til de stiltfærdige inden for denne religiøse Retning, nærmest til den samme moderate Pietisme, hvortil hans store Velynder, Kong Christian VI, selv hørte. — Nogle Efterretninger om ham vil formentlig ikke savne Interesse.

I Gravskriften over »den fordum her i Live højædle og velbyrdige Hr. Magnus Langhorn, Kongl. Majest. til Danmark og Norge bestalter Oberstløjtnant af Infanteriet samt Kommandant og Forvalter paa Rosenborg Slot«, hedder det bl. a.: »Han blev født til Verden paa Fæstningen Christiansø Anno 1690 den 16. Juli til at trælles fra Ungdommen af. Hans Sjæl var sat i et Værksted til ideligt Arbejde, og alle

¹⁾ Kh. Sml. 5, IV, 196. 2.